

УДК 631.45:332.365

А.М. Москаленко, канд. екон. наук

Інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва НААН, м. Чернігів, Україна

ЕКОНОМІЧНА РОДЮЧІСТЬ ҐРУНТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

А.М. Москаленко, канд. екон. наук

Институт сельскохозяйственной микробиологии и агропромышленного производства НААН, г. Чернигов, Украина

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПЛОДОРОДИЕ ПОЧВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Anatolii Moskalenko, PhD in Economics

Institute of Agricultural Microbiology and Agroindustrial Manufacture NAAS, Chernihiv, Ukraine

ECONOMIC SOIL FERTILITY IN THE MODERN CONDITIONS OF ECONOMIC MANAGEMENT

Представлено авторський підхід до визначення поняття «економічна родючість ґрунтів» та її формування в сучасних умовах господарювання. Обґрунтовано процес використання сільськогосподарських угідь як об'єднання двох головних складових: природної та ефективної родючості. Доведено вплив від використання в сільськогосподарському виробництві різного рівня економічної родючості ґрунтів на спосіб відтворення ґрунтової родючості.

Ключові слова: родючість ґрунтів, економічна родючість ґрунтів, категорії родючості ґрунтів, відтворення.

Представлен авторский подход к определению понятия «экономическое плодородие почв» и ее формирование в современных условиях хозяйствования. Обосновано процесс использования сельскохозяйственных угодий как объединение двух главных составляющих: естественного и эффективного плодородия. Доказано влияние использования в сельскохозяйственном производстве различного уровня экономического плодородия почв на способ воспроизведения почвенного плодородия.

Ключевые слова: плодородие почв, экономическое плодородие почв, категории плодородия почв, воспроизводство.

Author's approach to the definition of "economic soil fertility" and its formation in the contemporary economy is introduced. The process of agricultural land use as a combination of two main components: natural and effective fertility is grounded. The influence of use of differing levels of soil fertility in agriculture on the method of soil fertility reproduction is proved.

Key words: soil fertility, economic soil fertility, soil fertility categories, reproduction.

Постановка проблеми. Родючість ґрунтів – це складний комплекс показників, що характеризується масштабом обміну речовин і енергії між культурними рослинами, ґрунтовими мікроорганізмами, тваринами, атмосферою, поверхневими і ґрунтовими водами. Проте дослідники, а тим більше практики сільськогосподарського виробництва сьогодні по-різному трактують саме це поняття і окремі його види. Останнім часом широкого розповсюдження набуло розуміння родючості ґрунту як здатності формувати урожайність сільськогосподарських культур за відповідного забезпечення сполуками азоту, фосфору і калію. Але втілення в життя такого спрощеного підходу призводить до деградації ґрунтового покриву, зниження ефективності землекористування, що не може не хвилювати, адже ґрунти є вузлом екологічних зв'язків з численними глобальними функціями, руйнування яких небезпечно для цивілізації найтяжчими наслідками [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема родючості ґрунтів має значну історію. Головним елементом, який характеризує якісний стан ґрунтів, є рівень їхньої родючості. Родючість ґрунту формується у процесі ґрунтоутворення і безперервно змінюється залежно від напрямку та інтенсивності біохімічних, фізичних і фізико-хімічних процесів, які, у свою чергу, залежать від рослинності, кліматичних умов, агро-техніки тощо.

Розрізняють фактори та умови родючості ґрунту. До факторів родючості належать елементи азотного та зольного живлення рослин – вода, повітря і тепло, а до умов родючості – сукупність властивостей та режимів, комплексна взаємодія яких визначає можливість забезпечення рослин земними факторами життя і росту. Академік НААН О.І. Фурдичко доповнює ці фактори. Він вважає, що продукція в аграрному секторі

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

економіки виробляється в результаті поєднання трьох принципово відмінних факторів – природної продуктивності землі (природний ресурс) + променевої енергії сонця (природний ресурс) + людської праці (антропогенний ресурс) [2].

До найважливіших умов, від яких залежить родючість ґрунту, належать температурний, водно-повітряний, поживний, фізико-хімічний, біохімічний, окислювально-відновний та сольовий режими. Параметри цих режимів визначаються кліматичними умовами, агрофізичними властивостями ґрунтів, їхнім гранулометричним, мінералогічним і хімічним складом, потенціальним запасом елементів живлення та вмістом їхніх рухомих форм, вмістом, складом і запасами гумусу, інтенсивністю мікробіологічних процесів, реакцією середовища та іншими фізико-хімічними властивостями [3].

Теорія родючості ґрунту була розроблена Д. М. Прянішніковим [4]. Беручи до уваги структуру та інші фізичні властивості ґрунту, він, спираючись на об'єктивні наукові основи, довів, що головною ознакою, яка характеризує високо родючий ґрунт, є здатність забезпечувати рослини поживними речовинами. Основними заходами підвищення родючості, за Д. М. Прянішніковим, є внесення органічних і мінеральних добрив та вирощування на полях бобових рослин. На думку вченого, велике значення для підвищення родючості ґрунту мають бобові культури, багаторічні та однорічні.

Виходячи з того, що родючість є властивістю землі як засобу виробництва і ця властивість може змінюватись під впливом певних факторів як природного, так і антропогенного характеру, в економічній науці виділяють декілька видів родючості. Але, як показали дослідження, погляди науковців щодо сутності родючості ґрунтів, окремих її видів, далекі від єдності, що й обумовило актуальність цього дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед принципів питань, які потребують подальших досліджень, залишається визначення сутності поняття «економічна родючість ґрунтів» у сучасних умовах господарювання.

Мета статті. Метою цього дослідження є визначення сутності поняття «економічна родючість ґрунтів» та її формування в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж детально розглядати окремі види родючості, виникає потреба в з'ясуванні змісту самого поняття «родючість ґрунтів». Як правило, під останньою розуміється здатність землі створювати нові споживчі вартості, тобто продукцію. Деякі вчені трактують поняття «родючість» як життєвий простір для росту і розвитку рослин, джерело речовин та енергії, як посередник у забезпеченні ними рослин [5]. Також прийнято визначати «родючість» як здатність ґрунтів задовольняти потреби рослин у земних факторах життя. Виходячи з доволі різних тлумачень зазначеної категорії, необхідно визначитись з підходами до класифікацій різних рівнів родючості ґрунтів.

Автори колективної монографії [6] підкреслюють необхідність чіткого розмежування категорій родючості, а саме: природної, потенційної, ефективної, економічної та штучної. Вони зазначають, що дефініції «природна» та «потенційна», а також «ефективна» й «економічна» часто помилково ототожнюються. Для нормативно-правового забезпечення це різні поняття і їхньому тлумаченню слід надати більш чіткого та змістовного характеру.

Далі пропонується визначення кожної з категорій. Потенційна родючість – це нерелізований (прихований) потенціал родючості, що, за відповідних умов, поступово переходить у категорію ефективної родючості. Потенційна родючість створюється як у результаті природних, так й антропогенних факторів впливу на ґрунтовий покрив. У процесі використання ґрунтів і землеробської культури потенційну родючість трансформують в ефективну (фактичну, справжню). Ефективна родючість вимірюється рівнем фактично одержаного врожаю або тим ефективним потенціалом родючості, завдяки

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

якому відбувся біологічний колообіг речовин та енергії і сформувався урожай. Категорії «економічна родючість» слід надати принципово інший зміст – вона визначається тим потенціалом ефективної родючості, який затрачено на одержання одиниці врожаю з урахуванням його якості. Економічна родючість у процесі землекористування може зростати або спадати, відповідно до цього змінюється й земельна рента [6].

Штучна родючість властива ґрунтам, що використовуються у сільського сподарському виробництві і здатні формувати той чи інший рівень родючості. Така родючість ґрунту залежить від рівня розвитку науки і техніки, можливості оптимально використовувати природну родючість ґрунту для вирощування сільськогосподарських культур.

Штучна родючість створена людиною, яка обробляє землю, боронює її, вносить мінеральні та органічні добрива, застосовує високоврожайні сорти рослин. Отже, цей вид родючості є результатом додаткових вкладень праці і коштів в обробіток землі, проведення ґрунтозахисних і меліоративних заходів [7].

Як неодноразово підкреслювалось, штучна родючість ґрунтів не існує відокремлено від природної. Сьогодні, через декілька тисячоліть після того, як людина почала використовувати землю, об'єктивно роз'єднати природну і штучну родючість практично неможливо. Органічна єдність природної і штучної родючості ґрунтів знаходить свій вираз в економічній родючості, яка є об'єктом оцінювання під час проведення земельно-оціночних робіт. Фактично, поєднання природної та штучної родючості створюють третій її вид – економічну родючість. Саме цей вид родючості панує сьогодні, і саме він визначає якість землі як засобу виробництва, тобто її продуктивну силу [8].

Економічна родючість пов'язана з різною оцінкою ділянок ґрунтів залежно від їхнього розташування, віддаленості від споживачів продукції, зручності використання.

У сучасній літературі, крім вищенаведених видів родючості, виділяють також багато додаткових. Зокрема, учений В.П. Гудзь виділяє такі категорії родючості ґрунту:

- 1) природна – родючість, яку має ґрунт у природному стані без втручання людини;
- 2) штучна – родючість, якої набуває ґрунт у результаті впливу цілеспрямованої діяльності людини (різні види обробітку, внесення добрив, меліорація тощо);
- 3) потенційна – сумарна родючість ґрунту, що визначається тими його властивостями, які набуті у процесі ґрунтоутворення та в результаті впливу діяльності людини;
- 4) ефективна – частина потенційної родючості, яка реалізується у вигляді врожаю рослин за певних кліматичних і агротехнічних умов;
- 5) відносна – родючість ґрунту відносно певної групи або окремих видів рослин;
- 6) економічна – економічна оцінка ґрунту у зв'язку з його потенційною родючістю та економічною характеристикою земельної ділянки [3].

Економічну родючість професор О.І. Гуторов трактує як спроможність суспільства використовувати природну і створювати більш високу родючість за певного рівня продуктивних сил та певних виробничих відносин [9, с. 243]. Провівши аналіз підходів до класифікації ґрунтів, він виділяє природну, штучну, економічну (ефективну) родючості. Остання, як зазначається, – не лише властивість ґрунту, але й економічна категорія. Однак, на нашу думку, залишається невирішеним питання про співвідношення штучної й економічної родючості.

Науковці В.Г. Гусаков та О.І. Дереза визначають економічну родючість ґрунтів як фактично наявну родючість, яка об'єднує природну і штучну, відображає здатність ґрунтів задовольняти потреби рослин і давати певний вихід продукції [10].

Сформулюємо власне визначення «економічної родючості ґрунту». На наш погляд, цю категорію слід трактувати як соціально-економічний процес використання суб'єктами господарювання різних особливостей ґрунту за визначеного рівня ефективності витрат та дії закону спадної віддачі з метою максимізації фінансових результатів.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Таким чином, економічна родючість – не тільки природне явище, а й соціально-економічне, обумовлене розвитком суспільного виробництва, рівнем суспільного ставлення до природи і, в першу чергу, – до землі як головного засобу сільськогосподарського виробництва. У процесі виробничого процесу предметом та засобом праці стає саме економічна родючість, а не земля взагалі [11].

У загальному вигляді розроблена нами логічно-сміслова модель сутності формування економічної родючості ґрунтів наведена на рис. Вона надає можливість сформулювати поняття процесу використання сільськогосподарських угідь як об'єднання двох головних складових: природної та ефективної родючості.

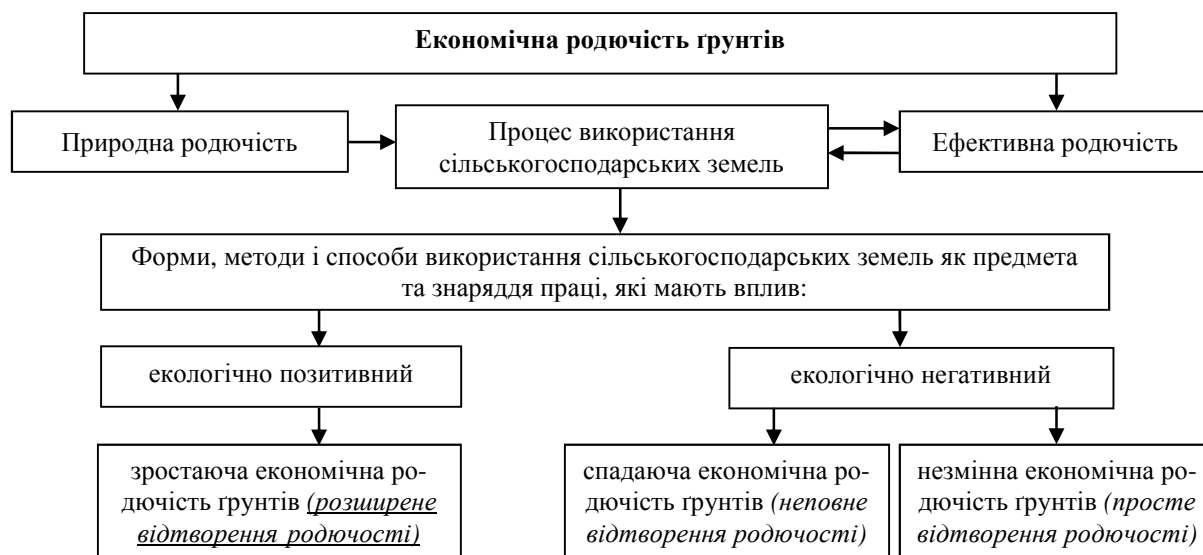

Рис. Логічно-сміслова модель сутності поняття формування економічної родючості ґрунтів
Джерело: розроблено автором.

У свою чергу, результатом цього використання можуть стати еколого-позитивні або еколого-негативні наслідки, що призведе відповідно до зміни якісних характеристик ґрунтів.

Під час Другої сесії Пленарної асамблеї Глобального ґрунтового партнерства, що відбулася в Римі 22–24 липня 2014 р., була визначена необхідність оновлення Всесвітньої хартії ґрунтів і представлено її проект, у якому серед основних принципів дій визначено такі: першочергове завдання для всіх сторін – забезпечення сталого використання ґрунтів й оздоровлення або відновлення ґрунтів, що зазнали деградації; раціональне управління ґрунтами вимагає, щоб діяльність на всіх рівнях – урядів і в тих випадках, коли це в їхніх силах, інших органів державної влади, міжнародних організацій, індивідів, груп і корпорацій – ґрунтувалася на принципах сталого використання ґрунтів і сприяла побудові світу, в якому відсутня деградація ґрунтів у контексті сталого розвитку [12].

Висновки і пропозиції. Зважаючи на вищевикладене дійшли висновку, що поняття «економічна родючість ґрунтів» слід трактувати як соціально-економічний процес використання суб'єктами господарювання різних особливостей ґрунту за визначеного рівня ефективності витрат та дії закону спадної віддачі з метою максимізації фінансових результатів. Результатом використання економічної родючості ґрунтів можуть стати еколого-позитивні (забезпечують розширене відтворення родючості ґрунтів) або еколого-негативні (неповне або просте відтворення родючості ґрунтів) наслідки, що, у свою чергу, призведе відповідно до покращення або погіршення якості ґрунтів.

Список використаних джерел

1. Добровольский Г. В. Экология почв / Г. В. Добровольский, Е. Д. Никитин. – М. : Изд. МГУ, 2006. – 364 с.

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

2. *Фурдичко О.* Питання економіки землекористування в сільському та лісовому господарстві: стан, проблеми, шляхи їх вирішення / О. Фурдичко // Економіка України. – 2011. – № 8. – С. 67–77.

3. *Землеробство з основами ґрунтознавства і агрохімії* : підручник / В. П. Гудзь, А. П. Лісовал, В. О. Андрієнко, М. Ф. Рибак ; за ред. В. П. Гудзя. – Друге видання, перероблене та доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 408 с.

4. *Прянишников Д. Н.* Избранные сочинения / Д. Н. Прянишников. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1952. – 634 с.

5. *Каштанов А. Н.* Плодородие почвы в интенсивном земледелии: теоретические и методические аспекты / А. Н. Каштанов, А. М. Лыков, И. С. Кауричев // Вестник сельскохозяйственной науки. – 1983. – № 12. – С. 60–68.

6. *Раціональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти* : колективна монографія / за ред. акад. НААН С. А. Балюка, чл.-кор. АЕНУ А. В. Кучера. – Х. : Смугаста типографія, 2015. – 428 с.

7. *Магазинчиков Т. П.* Земельный кадастр : учеб. пособие / Т. П. Магазинчиков. – Львов : Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1980. – 388 с.

8. *Володин В.* Новый методический подход к определению цены земли / В. Володин, Р. Еремина // Международный сельскохозяйственный журнал. – 1996. – № 4. – С. 6–10.

9. *Гуторов О. І.* Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика : [монографія] / О. І. Гуторов. – Х. : Едена, 2010. – 405 с.

10. *Гусаков В. Г.* Аграрная экономика: термины и понятия : энциклопедический справочник / В. Г. Гусаков, Е. И. Дереза. – Минск : Белорусская наука, 2008. – 576 с.

11. *Готлобер В.* О некоторых аспектах экономического плодородия почвы / В. Готлобер, Н. Давыдюк // Экономика сельского хозяйства. – 1989. – № 11. – С. 59–63.

12. *Доклад о работе Второй сессии Пленарной ассамблеи Глобального почвенного партнерства (22–24 июля 2014 г.)* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.fao.org/3/a-ml156r.pdf.